

UOT 371

Sevinc Sərdar qızı Əliyeva
pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Bakı Dövlət Universiteti
<https://orcid.org/0000-0003-1158-8834>

EPİSTEMOLOJİ İNTERDISİPLİNARLIQ

Севиндж Сардар гызы Алиева
доктор философии по педагогике, доцент
Бакинский Государственный Университет

ЭПИСТЕМОЛОГИЧЕСКАЯ МЕЖДИСЦИПЛИНАРНОСТЬ

Sevinj Sardar Aliyeva
doctor of philosophy in pedagogy, associate professor
Baku State University

EPISTEMOLOGICAL INTERDISCIPLINARY

Xülasə. Məqalədə koqnitiv mexanizmlər, yaxud epistemoloji əsaslar haqqında az biliyə malik olmağımız səbəbindən yaranan boşluğu aradan qaldırmaq məqsədilə, interdisiplinar təhsilin və tədrisin əsas, polimorf aspekti kimi interdisiplinar inteqrasiyadan başlayaraq, tədricən interdisiplinar idrakın epistemoloji əsaslarının yaradılmasına doğru hərəkət etməyin zəruriliyi vurğulanır. Daha sonra epistemoloji yanaşmadan irəli gələn təlimatların nəticələri interdisiplinar tədris prosesinə uyğunlaşdırılması, interdisiplinar tədris-təlim üçün məhsuldar epistemoloji çərçivə barədə məlumat verilmişdir.

Açar sözlər: *epistemoloji interdisiplinarlıq, sintez, konstruktivizm, yaradıcılıq, tədris*

Резюме. В статье подчеркивается необходимость постепенного движения к созданию гносеологических основ междисциплинарного познания, начиная с междисциплинарной интеграции как основного, полиморфного аспекта междисциплинарного образования и обучения, с целью устранения пробела, образовавшегося из-за недостаточного знания когнитивных механизмов или эпистемологических основ. Впоследствии выводы руководящих принципов, вытекающие из гносеологического подхода, приведены в соответствие с междисциплинарным учебным процессом, дана информация о продуктивной гносеологической структуре междисциплинарного преподавания-обучения.

Ключевые слова: *гносеологический междисциплинарность, синтез, конструктивизм, творчество, обучение*

Summary. The article emphasizes the need to gradually move towards the creation of the epistemological foundations of interdisciplinary cognition, starting from interdisciplinary integration as the main, polymorphic aspect of interdisciplinary education and teaching, in order to eliminate the gap formed due to the lack of knowledge about cognitive mechanisms or epistemological foundations. Further, the results of the instructions arising from the epistemological approach were informed about the adaptation to the interdisciplinary learning process, the productive epistemological framework for interdisciplinary teaching-learning.

Key words: *epistemological interdisciplinarity, synthesis, constructivism, creativity, teaching*

İnsanların dinamik bilik cəmiyyətlərində məlumatlı və hərtərəfli həyata hazırlanması sintez edən idrakların yetişdirilməsini tələb edir. Biz mədəni və təbii sağqalma problemlərini həll etmək məqsədilə insanların geniş və müxtəlif

mənbələrdən olan biliklərini vahid bir bilik daxilində birləşdirmə bacarığını inkişaf etdirməli-yik [1]. Sintez insanın əsas bacarığıdır. Bu bacarıq hələ lap erkən yaşlardan, uşaqlar simvolik oyun oynayarkən, bədii kompozisiyalar yaradar-

kən, yaxud yeni oyunun qaydalarını öyrənərkən özünü bürüzə verir. Biz analogiyalar, zəngin vizual təsəvvürlər və sadə sistemlərin mövcud olduğu cəmiyyətlərdə iştirak etməklə, müəyyən mənada sintez etməyi kifayət qədər tez öyrənirik. Lakin interdisiplinar sintez yeknəsəq koqnitiv tələblər və düşünülmüş təlimat tələb edir. Bu, daha yaxşı dərk etmə axtarışında bilik və idrak üsullarının iki, yaxud daha çox disiplin daxilində birləşməsinə nəzərdə tutur. Biz bu bacarığı universitet tələbələri və kollec gəncləri arasında inkişaf etdirmək istəyirik, insanların bədii əsər yaratmaq məqsədilə tədqiqatın müxtəlif formalarının inteqrasiya edilməsinə necə öyrəndiyinin anlanması, çoxüzlü fenomenin izahı, yeni texnologiyanın yaradılması, yaxud sabit mühit həllinin təklif edilməsi böyük əhəmiyyət kəsb edir. Hazırkı alt-fəsil aşağıdakı məsələləri nəzərdən keçirir: interdisiplinar inteqrasiya üçün mərkəzi koqnitiv proseslər hansılardır? Hansı “bilik” növü incəsənətdə, məsələn, tarixi abidələrdə, balıq ovu üçün ehtiyatın azalmasında, yaxud davamlı inkişaf siyasətində özünü bürüzə verir? İntegrativ idrakın bu cür formasının nisbi uğurunu hansı əsasla fərqləndirə bilərik? Və sonda, interdisiplinar inteqrasiyanın güclü formalarının inkişafı üçün təlimatı necə hazırlaya bilərik? İnterdisiplinar inteqrasiyanın səciyyəvləndirilməsi geniş və hərtərəfli intellektual yanaşma ilə mürəkkəbləşir [2, s.201]. İncəsənətdə inteqrasiya qısamüddətli məxariçlər şəraitində təbii ehtiyatların qorunması məqsədilə cəmiyyəti hərəkət etdirən şərtlərin izahında maraqlı olan iqtisadçı-ekoloqların inteqrasiyasından çox fərqlənir. Bu iş cəmiyyətin sosial birliyi, etibar, ünsiyyət və sosial öhdəliklər səviyyələri, o cümlədən bioloji ekosistemlərin xassələri kimi amilləri şərtləndirən səbəbin mürəkkəb izahı daxilində birləşdirir [3, s.57-71.]. Sosioloqlar, antropoloqlar və bioloqlar tərəfindən tədqiq edilən ayrı-ayrı amillərin inteqrasiyası izahedici gücü maksimallaşdırmaq məqsədilə bir-birini tamamlayır. Bu nümunə inteqrasiya edilən məqsəd, məzmunlar, məlumat növləri, nəzəriyyələr və yanaşmalar və inteqrasiyaya cəlb edilmiş əsas koqnitiv proseslər baxımından incəsənətdən fərqlənir.

Bu gün interdisiplinar iddialar universitetlərin missiyalarında bütün dünyada açıq-aşkar ifadə edilmişdir. Biz keyfiyyətli təlimatlar hazırlamaq, tələbələrdən bu institusional aspektləri

yerinə yetirmək istəyirik, insanların sintez etməyi öyrənmələrinin dərk edilməsini zəruri hal kimi qəbul etməliyik. Sintezlər bir-birindən fərqləndiyindən, sintez etməyin epistemoloji əsaslarını öyrənmək işi interdisiplinar sintezin özünəməxsus, ümumi xüsusiyyətlərinə, həmçinin yanaşı gedən meyarlarına diqqət etməyi tələb edir.

İnterdisiplinarlıq üçün pragmatik konstruktiv epistemoloji çərçivə. İnterdisiplinar tədris üçün məhsuldar epistemoloji çərçivə aşağıdakılardan ibarətdir:

– birincisi, epistemoloji struktur disiplinlər anlayışların çoxsaylı bacarıq formalarının nəzərə alınması üzrə plüralistik olmalı və fərqli intellektual gündəlikləri əhatə etməlidir;

– ikincisi, o, interdisiplinar tədris hadisəsinə uyğun olmalı, interdisiplinar inteqrasiya proseslərini işıqlandırmalıdır;

– üçüncüsü, nəzəriyyə biliyin sadədən daha mükəmməl şərtlərə doğru irəliləməsinə izah etməli və təhsilin əhəmiyyətli dinamikasını işıqlandırmalıdır;

– nəhayət, bilik keyfiyyətinin təmin edilməsini təklif etməlidir: interdisiplinar səylərdə etibarlı və müvafiq təbiiqətmə standartlarını təklif etməklə xəta ehtimalını azaldan epistemoloji mexanizmi qurulmalıdır.

İnterdisiplinar tədrisin dinamik təsvirinə doğru. İnterdisiplinar tədrisin epistemologiyası üçün yuxarıda göstərilən meyarlar birbaşa olaraq pragmatik konstruktivizmə işarə edir. Pragmatik konstruktivizm interdisiplinar tədrisin epistemoloji əsasları kimi təklif edilir. Filosoflar Nelson Goodman və Katerin Elginin əsərlərinə əsaslanaraq, bu yanaşma məqsədli, plüralistik və müvəqqəti interdisiplinar tədrisin səciyyəvləndirilməsi üçün müvafiq çərçivə təklif edir [4]. İnterdisiplinar tədris konstruktivist-pragmatik epistemologiyaya aiddir. Bu epistemologiyaya mövcud disiplinlər təsəvvürlər vasitəsilə insanların dünyanı, özlərini və digərlərini daha yaxşı anlamalarını aydınlaşdırır. Konstruktivist epistemoloji struktur iddia edir ki, tədqiqat və idrakın məqsədi anlama prosesinin irəliləndirilməsidir. Tədqiqat sorğusu həqiqət axtarışında heç də təsviri biliklərin toplanması deyil. Əksinə, sorğu öz predmetinin geniş, dərin və nəzərdən keçirilə bilən anlanmasını tələb edir. Konstruktivist interdisiplinar tədris bilik, mənanın yaradıl-

ması və öyrənmə haqqında aşağıdakı beş prinsipə təsvir edilə bilər.

Biliklər ətraf mühitlə qarşılıqlı əlaqə vasitəsilə qurulur. Tələbələr qəbul edən və interpretasiya edəndirlər. Onlar əqli modelləri yaradan koqnitiv, interpretasiya hərəkətləri vasitəsilə fiziki aləm barədə öz şəxsi təsəvvürlərini yaradırlar. Bu dərk etmə prosesi yeni ideya və hadisələrin artıq yaradılmış mövcud fərziyyələrlə uyğunlaşdırılmasını ehtiva edir. Tələbə tərəfindən yaradılmış bilik təkə ideyalardan (məzmun) deyil, həm də əldə edildiyi kontekst haqqında biliklərdən, dərk edəninin həmin mühitdə nə etməsindən ibarətdir. Dərk (idrak) edəninin həmin mühitdən nə əldə etmək niyyətlərini ehtiva edir. Beləliklə, insanları daha aşağı səviyyəli həyat formalarından fərqləndirən cəhət intensivlikdən (məqsədli həyat və davranışdan) və bu intensivliyi təşkil edən niyyətlərin məcmusundan ibarət qabiliyyətlərə və sərişələrə aiddir. Reallıq (dünyadan aldığımız hisslər və duyğulardır) dərk edəninin ağılıdadır. Yuxarıda təsvir edilən mənənin yaradılması prosesi idrak üçün xarici, fiziki, unikal dünyanın dərk edilməsini yaradır. Bu təsvir dünya haqqında təsəvvürlərin unikal kombinasiyasını yaratmış öyrəncinin unikal təcrübəsinə əsaslanır. Bu o demək deyil ki, biz öz reallığımızı digərləri ilə bölüşə bilmərik. Əlbəttə, bu o demək deyil ki, biliklər sadəcə fiziki dünyada mövcud olan və əldə ediləcək yaxud ötürülən xarici varlıqlardır.

Biliklər müvafiq kontekstlərdə möhkəmlənir və indeksənir. İdeyalarımız və əldə etdiyimiz bacarıqlar qismən onların əldə edildiyi yaxud tətbiq edildiyi situasiyadan yaxud kontekstdən asılıdır. Yəni, biliklərin əldə edilməsinin konteksti dərk edən tərəfindən ideyanın izah edilməsi yaxud ideyadan mənə çıxarmaq məqsədilə istifadə edilən biliyin bir hissəsidir. Bu o deməkdir ki, mücərrəd qayda və qanunlar istənilən kontekstdən təcrid edildikdə, heç bir mənə kəsb etmir. Bacarıqlar barədə həqiqətən anladığımız bu bacarıqların tətbiqidir. Biz bu tətbiqləri hekayələr (narrativlər) kimi saxlayırıq və həmin hekayələr insanlar arasında əsas ünsiyyət və mənənin yaradılması vasitəsinə çevrilir. Konstruktivizmə əsasən, bacarıqlar ilkin və ardıcıl olaraq məntiqli kontekstlərdən əldə edildiyi halda daha məntiqli olur. İdeyalar tətbiq ediləndə, onlar heç bir mənə kəsb etməyəcək. Faktla-

rın sadə tədrisi və kontekstualizasiyasız konsepsiyaların izahı bu ideyaları mövcud olduğu situasiyanın xüsusiyyətləri ilə uyğunlaşdırmağa imkan vermir [5, s. 63-80].

Konstruktivist epistemoloji struktur iddia edir ki, tədqiqat və idrakın məqsədi anlama prosesinin irəliləndirilməsidir. Tədqiqat sorğusu həqiqət axtarışında heç də təsviri biliklərin toplanması deyil. Əksinə, sorğu öz predmetinin geniş, dərin və nəzərdən keçirilə bilən anlanmasını tələb edir. Konstruktiv interdisiplinar tədris biliyin, mənənin yaradılması və öyrənmə haqqında prinsipləri təsvir edir.

Yaradıcılığa bu cür təbiiləşdirilmiş yanaşma interdisiplinarlıqda ən azı dörd nəticə ehtiva edir. Birincisi, yaradıcılıq hər yerdə olduğundan, o, kreativ fənlərin (memarlıq, təsviri və icrayı (performans) incəsənət, dizayn) qeyri-kreativ fənlərdən (sənətkarlıq, mühəndislik, tarix) fərqləndirilməsi üçün meyar ola bilməz. Bu nəticə fənlər klasteri (incəsənət, elm), o cümlədən ixtisaslaşdırılmış fənlər (sənaye dizaynı, kimyəvi mühəndislik) üçün doğrudur.

İkincisi, yaradıcılıq fənlərin fərqləndirilməsi meyarı kimi aradan qaldırılması fənlərin fərqləndirilməsi üçün daha uyğun olan meyarlara işarə edir. Ontologiya yaxud epistemologiyadan daha çox tarix və təcrübə fənlər üçün daha ciddi identifikasiya şərtləri tələb edir. Universitetlərin cari fənlərə verdikləri mövqe və imtiyazlar nəşə daş üzərində yazılmayıb, istənilən ifadələrdə və fikirlərdə tapıla bilənlərə analoji olaraq instrumentalizmin əlavə məhsuludur.

Üçüncüsü, yaradıcılıq hərtərəfli olduğundan, onun interdisiplinar fikir və təcrübədə mövcudluğunu gözləmək üçün bütün əsaslar var. Bu səbəbdən də nə intersdisiplinarlığı yaradıcılığın çatışmazlığı kimi göstərməyə, nə də onun bu vaxta kimi unikal naməlum incəsənət formasına malik olduğu üçün tərifləməyə heç bir əsas yoxdur.

Dördüncüsü, fənlərin ifadələr və baxışlarının tarixi trayektoriyalarını əks etdirən artefaktlar kimi anlanması, həmçinin disiplinər yaradıcılıq üçün əsas yaradır. Bütün səmərəli kreativ söyləri ilə birlikdə, interdisiplinar yaradıcılıq təcrübə və yaxşı idarəçilik tələb edir. Fənlərin "silos saxlama anbarı" modelindən imtina edildikdə, interdisiplinarlıq, üsul və idarəçiliyin yeni formalarının yaradılması üçün güclü namizə-

də çevrilir. Bu, yaradıcılıq və interdisiplinarlığın ilkin anlaşılması üçün fundamental əsasdır.

Problemin aktuallığı. İnterdisiplinar strategiya və fenomeni fənlərin təkamülündə yeni mərhələ kimi qiymətləndirilir. Odur ki, məqalədə interdisiplinar elmi yanaşma paradigmasının nüvəsini təşkil edən epistemologiyaların və perspektivlərin tədqiqi aktualdır.

Problemin elmi yeniliyi. interdisiplinarlıq kateqoriyasının pedaqoji, fəlsəfi və didaktik sistemlərdə yeri və funksiyaları, təhsil fenomeni və strategiyası

kimi elementləri, funksiyaları, onun epistemoloji modelinin xüsusiyyətləri kompleks təhlil edilmişdir.

Problemin praktik əhəmiyyəti. Məqalədə göstərilən praktik təkliflərin əhəmiyyəti böyükdür, ondan ibarətdir ki, həmin təkliflər interdisiplinar ali təhsil onun epistemoloji-didaktik tədqiqatı kontekstindən qaynaqlanır. Ali təhsil prosesində tədris və təlimin nəzəriyyəsi və praktikası arasında ziddiyyətlərin həlli yönündə tədqiqat işinin potensialını həmin praktik məqsədlərin və təkliflərin reallaşmasında görürük.

Ədəbiyyat:

1. Gardner, H. The Development and Education of the Mind / The Selected Works of Howard Gardner. E-Book Published 15 May, – London, – 2006. – 280 p.
2. Frodeman R. The Oxford Handbook of Interdisciplinarity. – Oxford; New York: Oxford University Press, – 2010. – 580 p.
3. Kraft, S. Interdisciplinarity and the canon of art history // Issues in Integrative Studies, – 1989. №7, –57-71 p.
4. Goodman, N. Reconceptions in philosophy and other arts and sciences /N. Goodman, C. Z. Elgin. – Indianapolis, IN: Hackett Publishing Co, – 1988.
5. Wilson, B.G. Reflections on Constructivism and Instructional Design / ed. C.R. Dills, A.J. Romoszowski // Instructional Development Paradigms. Englewood Cliffs NJ: Educational Technology Publications, –1997, –63-80 p.

E-mail: sevinc-aliyeva-66@mail.ru

Rəyçilər: *ped.elm.dok., prof. A.N. Abbasov,*
ped.ü.fəls.dok. L.A. Məmmədli

Redaksiyaya daxil olub: 11. 04. 2023